

von Verrätern und Kollaborateuren. Mit Rücksicht darauf, dass die Grossbourgeoisie und mit ihr ein Teil der restlichen Bourgeoisie sich während der Okkupation durch Kollaboration und Verrätertum kompromittierte, kam der Säuberung nicht nur nationale, sondern auch klassenmässige Bedeutung zu.

Die Provisorische Nationalversammlung hatte in zwei Richtungen hin Anteil an der Säuberung: auf dem Gebiet der Gesetzgebung und auf dem Gebiet der Kontrolle der Durchführung der Säuberung. Auf dem Gebiet der Gesetzgebung — obzwar für die Provisorische Nationalversammlung als gesetzgebendes Organ von primärer Bedeutung — war ihr Anteil nur bescheiden, denn die Provisorische Nationalversammlung trat erst nach einem halben Jahr zusammen und damit die Säuberung nicht durch Mangel an gesetzlicher Grundlage vereitelt werde, wurde die nötige gesetzliche Grundlage durch Erlassung von Dekreten des Präsidenten der Republik geschaffen (in der Slowakei durch Erlasse des Slowakischen Nationalrates). Die Provisorische Nationalversammlung erteilte zu diesen Dekreten nur nachträglich Zustimmung, bzw. ergänzte sie. Weitere Gesetze, welche sie beschloss, betrafen nur Teilfragen der Säuberung (z. B. die Säuberung im Staatsapparat und in der Armee). Der Schwerpunkt der Bedeutung der Provisorischen Nationalversammlung für die Säuberung lag aber in der Kontrolle der praktischen Durchführung der Säuberung und der Aufsicht über die Anwendung der Vorschriften über die Säuberung. Es kamen nämlich Fälle vor, dass die Bourgeoisie, welche sich aus Prestige Gründen mit den Säuberungsnormen einverstanden erklärt hatte, bei ihrer Verwirklichung bestrebt war kompromittierte Mitglieder ihrer Klasse zu retten oder zumindest die Schwere der sie treffenden Säuberungsmassnahmen zu mildern. Dadurch sollte die Sache der Säuberung vereitelt werden. Die kommunistischen Abgeordneten brandmarkten die ungenügende Durchführung, bzw. die Sabotierung der Säuberung durch die Bourgeoisie — im allgemeinen sowie in konkreten Fällen — und enthüllten die Gründe dessen. Was aber das wichtigste war, die Kommunistische Partei konnte als Regierungspartei durch ihre Abgeordneten auf die anderen Parteien der Nationalen Front (praktisch auf die Partei der nationalen Sozialisten, die Volkspartei und die Demokratische Partei) wirksam einwirken und sie zur Erfüllung der übernommenen Verpflichtungen (besonders jener aus dem Regierungsprogramm von Košice fliessenden) zu zwingen und eine dieser war auch die Durchführung der Säuberung.

Recenze

Josef Tureček a kolektiv, Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha 1963, str. 640 s mapovou přílohou.

Dílo vyšlo v edici vysokoškolských učebnic. Svým rozsahem, historickým zaměřením a zpracováním dané tematiky je vskutku prvotinou svého druhu nejen v oblasti vysokoškolských učebnic, nýbrž i v české právnické literatuře vůbec.¹ Obsahově se dělí na tři hlavní části, a to východní samovlády (str. 22 až 152), antické státy (str. 153—490) a srovnávací kapitoly ze světových dějin státu a práva ve starověku (str. 491—516). Jím předchází vedle předmluvy vstupní kapitola k celkové tematice (str. 9—21). Dílo uzavírají komentáře k mapám a vyobrazením (str. 517—538), chronologický přehled důležitých historických faktů (str. 539—587), bibliografie (588—602), rejstříky (603—632) a závěrečné údaje (633—639).

Uvedená publikace se mezitím již stala předmětem oprávněné pozornosti

¹ V řadě Učebných textů vysokých škol vyšly jako skripta S. F. Kečekjan — E. S. Pereterskij — J. Kincl, *Obečné dějiny státu a práva za otrokářského řádu*, 1957.

nejen odborníků, nýbrž i širší veřejnosti, a dá nepochybně podnět k diskusi. Zaslouhuje si toho ostatně nejen látka a její zpracování, nýbrž i sám fakt, u nás dosud značně přehlížený a v cit. knize prof. Turečkem oprávněně zdůrazněný: četba a studium světových dějin státu a práva není nikterak lehká, ale pro kulturnost a morální vyspělost člověka velmi prospěšná (str. 17). Z hlediska marxistické filosofie nutno říci, že znalost starověké právní historie je pro možnost správného posuzování dějinného právního vývoje naprosto nezbytná. (Srv. J. M. Ž u k o v a kolektiv, *Dějiny světa*, I. Praha 1958, str. 5 a 23; *Základy marxistické filosofie*, Praha, 1961, str. 378 a 402.)

I když u jednotlivostí nebude možno přejít určité věcné připomínky a výhrady, je na druhé straně třeba vidět, že jde o práci u nás průkopnickou, což samo o sobě si zaslouží své uznání.

Na zpracování uvedeného díla se bezprostředně podílelo deset autorů. Vedoucím autorského kolektivu byl profesor Josef Tureček, který sám také zpracoval největší část látky. Rozmanitost, místní a jazyková vzdálenost jednotlivých probíraných oblastí, jakož i dost velký počet členů autorského kolektivu (z nichž ne všichni jsou právníky), přivodily zřejmě i rozdílnost v přístupu k zpracování dané látky. Další obtíží byl nepochybně vlastní rozsah publikace, ježto v konečné úpravě bylo nutno z původního rozsahu slevit (str. 7).

Uvedené okolnosti, zejména látková různost, staví ovšem i recenzenty před neméně těžký úkol. Tím, že starověké právní dějiny nebyly u nás po více než jedno desetiletí předmětem konkrétnější péče (srovnávací právní věda v této oblasti se netěšila zvláštní pozornosti u nás ani před válkou), byl do značné míry ztracen i bezprostřední kontakt s nejnovějšími výsledky bádání, dosaženými v tomto oboru v jiných socialistických i kapitalistických zemích. Kromě toho požadavek objektivní recenze staví samozřejmě na přední místo také požadavek znalosti příslušné problematiky, což je při uvedené obsahové rozmanitosti úkol mimořádně obtížný.

K jednotlivým částem spisu:

I. V ý c h o d n í s a m o v l á d y

Zbyněk Ž á b a, *Egypt*

Této kapitole je věnována obšírnější pozornost nejen pro věcnou oprávněnost, nýbrž i proto, že některé zásadní poznatky platí mutatis mutandis i o obdobných problémech u ostatních starověkých národů.

Autor, známý egyptolog, podává nejprve orientační přehled o přírodních podmínkách země a pokračuje přehledem postupného historického vývoje. Na některých místech doplňuje historická fakta texty z dochovaných staroegyptských památek, čímž dodává obraz plastičtější. Určité připomínky vyvstávají v této partii (str. 28, 29) proti dvěma tvrzením. Žába soudí, že boj krále Amenhotepa IV. s kněžstvem byl motivován úsilím o zlomení hospodářské moci této skupiny vládnoucí třídy. Přímých důkazů pro to však není. Doložené okolnosti spíše nasvědčují tomu, že bezprostředně šlo o otázku ideologickou a nepřímou, byť i nepochybně na předním místě, o moc politickou. Nejasný je rovněž výklad, že v římském procesu bylo možno odsouzení jen k peněžní částce, kdežto podle provinčního práva (římského? řeckého? domácího?) docházelo k rozsudku na vydání věci samé. Již římské klasické právo znalo *actiones in rem*, a také v provinčním procesu (nejen římském) byly možné jak žaloby na vydání věci, tak na peněžní plnění. Tato partie by nepochybně zaslouhovala doplnění aspoň o některé významné instituty organizace soudní

i ekonomické (to platí zejména např. o úřednících, jako byl *strategos*, *epistategos*, *idios logos*, *dioikétés*, *oikonomos* apod.). Zmínka o *bibliothéké enktéseon* (str. 29) zasluhuje malé doplnění: byly to nejen pozemkové knihy, nýbrž i rejstřík otroků, a nebylo to zcela samostatné zařízení, neboť souběžně s nimi byla vedena *bibliothéké démosiōn logōn* jako státní archiv.

Ke kapitole o právu (str. 30—54) je třeba předeslat zásadní doplněk. Téměř třítisícileté trvání egyptského státu, nepatrný počet pramenů z doby starší a nepoměrně větší jejich počet z doby tzv. Nové říše a pozdější skrývá úskalí, na něž naráží téměř každá studie tohoto druhu. Jsme velmi často ochotní (a to platí nejen pro společenské dějiny starého Egypta!) doložené poznatky generalizovat a odvozovat z nich závěry pro celé údobí několika tisíc let, třebaže při vši konzervativnosti starých národů (zejména i Egypťanů) i u nich procházely hospodářské, právní i jiné společenské instituce nevyhnutelně postupným historickým vývojem.

Zásadní otázkou je, zda staří Egypťané měli psané *zákony*. Zába (str. 30) odpovídá na tuto otázku jednoznačně kladně a uvádí jako důkaz četné zprávy zejména z doby vlády Peršanů a Ptolemajců. Ovšem, to už je doba velmi pozdní a o bezprostřední komplexní zákonodárné činnosti ve starší minulosti dokladů není. Spíše bude třeba přijmout v literatuře převládající názor, že staroegyptské právo bylo (obdobně jako u jiných starověkých národů) nejprve právem obyčejovým, postupně zaznamenávaným a přizpůsobovaným měnícím se potřebám doby. Královské dekrety představují typicky kasuistický zásah do komplexu platného (= králem a vládoucí třídou uznávaného) práva. Suverénní zbožňené postavení krále dávalo automaticky sankci i jeho činnosti normotvorné, která se nesporně projevovala i při výkonu jeho nejvyšší pravomoci soudní. Že královna neměla vládní moc (str. 33), platí ovšem jen potud, pokud žil její manžel. Královna, jež vládla sama, měla stejné postavení jako její mužský předchůdce či nástupce.

U správní organizace země je třeba dobově poněkud upřesnit termín „nomarchové“ (str. 35), jenž je teprve řeckého původu. Jeho generelní užití přehlíží tedy rozdíly časové. Oprávněná pozornost je věnována spojenecké smlouvě krále Ramesse II. s Chattušilišem III. Pokud jde o historickou prioritu této smlouvy, je tato otázka věcí výkladu. Jsou známy i starší mírové smlouvy (viz dále str. 216). Za připomínku by ev. stála i dvojí verze této smlouvy, jedna „pro domo“ — pro egyptskou veřejnost, a druhá oficiální, mezi smluvními stranami.

U výkladu o právu (str. 37) je třeba spolu s autorem (str. 590) litovat nepřízně již zmíněných okolností, jež nám učinily mnohé dílo z nové světové literatury nepřístupným. V dané souvislosti to platí nejen o dřívější knize Seidlově *Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte* z r. 1939, nýbrž i (a hlavně) o jejím novém dvoudílném vydání z r. 1951. Autor by byl jistě k mnohým závěrům Seidlovým zaujal také vlastní stanovisko. Rovněž sovětská literatura přináší mnoho cenného materiálu i podnětů (Lurje, Kečekjan, Čerezov aj.).

Pokud jde o třídění různých právních institucí, je třeba mít zejména pro starověké právní dějiny na paměti, že teprve Římané (a i ti teprve až v pozdější době) vytvořili právní systém a právní pojmy, jež přešly i do naší doby. To nás pak nejednou svádí k tomu, že starověká právní zařízení všeobecně posuzujeme svými „moderníma“ očima a římskoprávní terminologií. Staří Egypťané brali i právní skutečnosti jen jako fakty a také jen tak je řešili. Nějaké

teoretické (spekulativní) právní myšlení jim bylo cizí.² Nerozlišovali také mezi nějakým soukromým či veřejným právem. I v tak pozdním dokladu jako je tzv. instrukce pro prvního ministra, objevená na stěnách hrobky Rechmiréovy (18. dyn.), se střídají ustanovení spadající do sféry soukromého a veřejného práva bez jakéhokoli rozlišování (toto konstatování platí obdobně i pro zákoník Chamurapiho a jiné starověké orientální zákony či právní knihy).

Lze tedy hned vstupní otázku (str. 38) formulovat tak, zda např. staroegyptské kněžské spolky a „zádušní nadace“ měly už tenkrát ty charakteristické znaky, které dnes spojujeme s pojmem „právní osoba“. Odpověď arci bude negativní.

Také otázka „svobody“ tzv. svobodných příslušníků staroegyptské společnosti je i pro pozdější dobu ještě ne dost vyjasněná (cf. PHS, sv. 8 (1962) str. 245 a d.). Dalším dosud rovněž ještě otevřeným problémem je staroegyptské i jiné starověké orientální otroctví a otrokářství. Jde o otázku, zasluhující znovu bezprostřednějšího studia.³ Ovšem jedno je jisté: otrok římského práva (a i zde by bylo třeba konstatovat různé odlišnosti ve sledu časového vývoje) a otrok ve starém Egyptě, Mezopotámii apod., nejsou jedno a totéž.

Pokud jde o manželství, konstatuje autor výrazně na několika místech (str. 40 až 42), že nemáme písemných dokladů o uzavření manželství. Toto zjištění bude třeba poněkud upřesnit: nemáme písemné doklady o manželské smlouvě v tomto slova smyslu, písemné doklady o uzavření jsou dochovány (autor některé sám také cituje, str. 42). Vysvětlení toho je ale dáno již uvedeným chápáním jevů jako prostých skutečností. Manželství vznikalo u starých Egyptanů uskutečněním soužití, aniž s tím byla spojována (a pocíťována) potřeba nějakých formálních náležitostí specifické smlouvy. Také rozvod byl pouhým deklaratorním aktem. Za zmínku by stálo zdůraznění dost samostatného postavení ženy a i dětí, teprve průběhem doby omezované (vliv soustředění mobilních výrobních prostředků v rukou mužů!).

V oblasti vlastnického práva se dovídáme o převodech nemovitostí, dosvědčených z dob Staré říše. (Za 3. a 4. dyn. však bylo třeba k nabytí pozemkového vlastnictví při převodech půdy zvláštní královské listiny — pravděpodobně doklad pro představu vrchního pozemkového vlastnictví krále nad vší půdou, později zas zeslabovaného.) Zmínku o platidlech by bylo lze upřesnit objasněním pojmu fiktivní peněžní jednotky šat (srv. PHS sv. 8 [1962] 251 p. 49).

Výstižně jsou zachyceny další známé případy změny v osobě vlastníka. Podobně je tomu i v kapitole o právu závazkovém. Autor tu cituje řadu konkrétních dokladů, všechny se však vztahují na dobu hodně pokročilou („nejstarší“ je z doby 18. dyn.). Poněkud rušivě sem zapadá náhlé všeobecné tvrzení, že

² Srv. výše str. 34 pozn. 3; viz též tento sborník, sv. 8, 1962 (v dalším cit. PHS), str. 240 a pozn. 9 i 11, str. 243 a p. 217.

Pokud jde o ekonomickou stránku, jež vlastně představuje materiální základnu všeho společenského dění, přehlíží se často, že již sám Marx (*Bída filosofie*, čes. vyd. Praha 1950, str. 28) r. 1846 upozorňoval, že ekonomické kategorie, stejně jako poměry, za nichž vznikají, jsou produkty historické a pomíjivé! — Srv. k tomu nejnověji zejména E. Ch. Welskopf, *Die Produktionsverhältnisse im alten Orient und in der griechisch-römischen Antike*, Berlin 1957, str. 56 a d., 64 a d., 76. (Tato pozoruhodná práce zůstala jistě neprávem v cit. Světových dějinách celkem nepovšimnuta.)

³ V této souvislosti zasluhuje opět pozornosti cit. teoretická studie E. Welskopfové (výše pozn. 2), zvl. str. 102 a d., 117 a d., 137 a d., 153 a d., a zejm. opět 197 a d.

„staroegyptské právo znalo dlužní příkaz a půjčky na hypotéku“ (str. 45 — doklady jsou tu až z doby ptolemajské!).

Zbylé části pojednání o starém Egyptě byly asi značně postiženy krácením původního textu. Proto se jistě partie o dědickém právu musela omezit na několik namátkových případů, ač dobře volených. V občanském „právu procesním“ vypadla zmínka o nejstarším dochovaném soudním protokolu P. Berl. 9010 (cf. PHS sv. 8 [1962], str. 254, p. 62), stejně jako zmínka o zákonodárné činnosti a velmi důležité reformě soudnictví krále Haremheba, jakož i historické omezení tzv. „božích soudů“ (14.—8. st. př. n. l.; srv. PHS sv. 8 [1962], str. 255).

V oblasti trestního práva bylo zachováno skutečně poměrně málo dokladů. Trestní ochrana majetku však byla již v literatuře dost podrobně ověřena (Černý, Lurje — PHS sv. 8, [1962] str. 255).

Restrikční úpravy textu nepochybně postihly i citát z Haremhebových zákonů o trestání nepřístojností při dodávkách pro královský dvůr (str. 52). Šlo o opatření teprve z doby 18. (19.) dyn., nikoli snad o právo platné odedávna, jak by vyplývalo z doslovu. (Redakční škrt je zřejmě patrný z porušené návaznosti dotyčných vět). „Doklad“ o trestu smrti upálením za cizoložství je skutečně jen povídkový. Šlo o vyprávění pro zábavu faraónovu a věrohodnost toho je hned v následující (čtvrté) povídce téhož dokladu (P. Westcar) uváděna v pochybnost. Mimoto jsou známy případy, že evidentně takový případ trestný nebyl (PHS sv. 8 [1962], str. 255, p. 64).

Jak v bibliografii uvádí (str. 589 a d.), opíral se autor při zpracování svého pojednání většinou jenom o původní staroegyptské prameny. I když nutno mluvit spíše jen o výběru z pramenů, jde o práci úctyhodnou, vyznačující se poutavým slohem a přehledným uspořádáním látky. Jestliže tu jde víc o studii egyptologickou a méně právně historickou, bylo toto řešení subjektivním právem autora, aniž to nějak podstatně ubírá na ceně českého původního uceleného vylíčení právních dějin této dosud neprávem opomíjené oblasti starověkého Středomoří.

2. Vladimír Souček, *Mezopotámie*,

Limitovaný rozsah a z toho plynoucí dodatečné krácení zřejmě značně postihly i tuto juristicky velmi pěknou práci, takže místy až telegraficky stažený text přece jen žádá aspoň některé doplňky.

Tak hned na počátku je třeba poslední větu na str. 56 logicky doplnit podmětem (jde tu zřejmě o prvního historického vládce Mesilima, vladaře v Kiši kolem r. 2600 př. n. l.). Král Ur-Nammu (str. 58) byl zakladatelem 3. urské dynastie (str. 57) a pod jeho moc patřil i východní soused Sumeru, Elamu. — Podobně by bylo třeba blíže objasnit pád říše urské, dále čilou mezinárodně politickou činnost chetitského krále Chattušiliše III. (Egypt, Babylónie za doby Kasitů), vzestup Asýrie (str. 59 — zde je pravděpodobně míněno tzv. novoasyrské období od poč. 9. stol. do 7. stol. př. n. l.), její největší rozmach za Aššurbanipala (mj. obsazení Egypta až k hranicím Nubie), osudy říše novobabylónské a pád jejího posledního krále Nabonida (babylónští kněží sami otevřeli brány města perským dobyvatelům!). Jako trochu cizí prvek tu působí stručná zmínka o růstu počtu otroků a lichvářství (na počátku?, na konci?) novobabylónské říše (str. 59).

Z nejstarších politických dějin Mezopotámie je na místě též zaznamenat pacifikační činnost některých jejích vládců. Jak známo, nejstarší mírová arbitráž dějin je připisována shora uvedenému vladaři Mesilimovi. Nejstarší do-

ložená mírová smlouva uzavřená sumerským vládařem Eannatum s městem Ummu je asi o sto let mladší. Kolem roku 2280 př. n. l. uzavřel elamský kníže vazalskou, mírovou a spojeneckou smlouvu s akkadským králem Naram Sinem. Všechny tyto smlouvy jsou starší než známá mírová a spojenecká smlouva Ramesse II. s Chattušiášem III. (viz výše).

V kapitole o pramenech práva se dovídáme aspoň heslovitě o proslulém zákoníku Chammurapiho a jeho předchůdcích, zákoníku Ur-Nammuově, Bilalamově (avšak zde skutečný původce je sporný!), Lipit-Ištarově. Pro úplnost by zasloužily snad ještě zmínky královské instrukce místodržícím (významná sbírka zachována z doby předposledního člena Chammurapiho dynastie, 16. st. př. n. l.), dále fragmenty tzv. novobabylónských zákonů, kamešský tržní řád z 19. st. př. n. l., i fragmenty tzv. asyrských zákonů (12. st. př. n. l.). Tyto doplňky mají význam proto, že jimi byly upraveny různé společenské vztahy odlišně např. od zákonů Chammurapiho, takže výklad omezený jen na interpretaci tohoto zákonodárného díla může vést čtenáře k částečně zkresleným závěrům.

Pokud jde o otázky společensko-ekonomické, je tu možno říci v podstatě totéž, co bylo uvedeno v části týkající se starého Egypta. I sumerská, asyrská a babylónská společnost byla třídní a měla různé „stupně“ třídní svobody, resp. nesvobody, odpovídající místním i historickým poměrům. Proto např. i problém *muškénů* je jen otázkou případného upřesnění jejich bezprostředních třídních vztahů, práv a povinností. Vždyť ani vládnoucí třída, *avilové*, netvořila jednotnou skupinu, nýbrž i uvnitř ní byly společenské rozdíly. Pro úplnost by bylo třeba doplnit, že v době novobabylónské ztrácí výraz *avil* svůj původní význam příslušníka vládnoucí třídy a znamená člověka vůbec.

Sporným je, zda právě jen růst produktivity práce umožnil vznik otroctví jako charakteristického znaku otrokářského řádu (str. 82). Toto hledisko by bylo nepochybně příliš úzké. Základem pro přechod společnosti k otrokářskému řádu byl růst výrobních sil a rozvoj společenské dělby práce a směny.⁴

Termín *vardum* nebyl výlučný pro otroky. Od doby středobabylónské se objevuje nový výraz *avilatu(m)*, znamenající čeled, zřejmě otroky a otrokyně v určitém hospodářství. I tyto terminologické přeměny napovídají mnoho pro přeměnu tehdejších představ o osobách a jejich vzájemných společenských vztazích.

U výkladů o státní správě zastává autor dříve převládající názor, že neodvislým panovníkem byl *lugal*, kdežto *ensi* měl být vládcem jemu podřízeným. Z výsledků nejnovějších bádání však zjišťujeme, že nejeden *ensi* byl naprosto neodvislým vládařem (např. Eannatum v Lagaši), a naopak *lugal* byl podřízen někdy jinému *lugalovi*. To je nakonec jen diferenciací formální. Funkčně šlo vždycky o panovníka despotické soustavy.

Více místa je věnováno právu manželskému, zatímco otázky dědického práva jsou omezeny na hlavní ustanovení práva Chammurapiho. Také výklady o závazkovém právu vycházejí hlavně z Chammurapiho a všímají si především poměrů, plynoucích z kupeckých, většinou lichvářských obchodů. Také stáť o trestním právu je podložena v podstatě tímž zákoníkem a je pečlivě rozdělena v pojetí moderní právní učebnice na část formální a materiální.

Celé pojednání nese znaky pečlivého právníckého promýšlení a skýtá živý obraz o dané tematice. Vpředu zmíněné nepochybné krácení přivodilo ve zhuštěném textu často bezprostřední opakování těchž faktů, jejichž těsný sled

⁴ Srv. *Politická ekonomie*, 3. vyd., Praha 1959, str. 26.

pak nemůže zabránit leckdy pocitu nadměrného pleonasmu (tak např. několikrát opakování týchž údajů v oblasti práva trestního, str. 78—82, nebo zmínky o dlužném otroctví, str. 58, 59, 63, 73, 74, o ručení lékaře, str. 77, 78, 79 aj.).

3. Vladimír S o u č e k, *Chetité*

Autor předchozího pojednání o Mezopotámii pokračuje poměrně krátkou studií (celkem 12 str.) o starověkých předchůdcích obyvatel dnešního Turecka.

Uspořádání látky a její zpracování je obdobné jako v pojednání o Mezopotámii, avšak v této stati sahá autor vhodně — byť i v omezené míře — k porovnávání, zejména s právem babylónským. Navíc si zde autor všímá některých skutečností, jež v předchozím pojednání zůstaly opomenuty (ženy na královském trůně, královské instrukce vedoucím správním úředníkům apod.). Právnícky velmi pěkně je zpracována zejména část pojednávající o trestním právu.

4. Ivo F i š e r, *Indie*

Zpráva o tomto pojednání má spíše povahu anotace, jednak pro jeho věcnou odlehlost od vlastního oboru recenzentova, jednak i proto, že samo zpracování látky široce přesahuje historický rámec vytčený titulem knihy a značně stírá hranice mezi starověkem a pozdějšími údobími až do nejnovější doby včetně, takže je pro neodborníka velmi obtížné vyjmout z této šíře právě to, co spadá do starověkých právních dějin této země.

Podobně jako v ostatních pojednáních je látka rozdělena na přehled společenských dějin, prameny práva a jeho rozdělení na hlavní odvětví: právo rodinné a dědické, právo vlastnické a smluvní, právo trestní a právo procesní. Již z tohoto letmého přehledu je vidět, že pojednání je vzhledem k omezenému rozsahu značně zhuštěné, a vlastní zpracování je spíše literární než juristické.

Pohled autorův na danou problematiku je mnohdy ryze „moderní“ (tak např. při úvaze o vztahu práva a náboženství (str. 101 nahoře), nebo u tzv. konkubín (s tímto jevem se setkáváme i u jiných pojednání!): dnes má toto slovo dost difamující význam, zatímco v tehdejších dobách a poměrech šlo o určitý „institut“ společenského řádu! Proto měly tyto ženy i určitá práva, která by dnes pro osoby takto označené působila nepochybné rozpaky. (Moderní právní věda zde užívá záměrně jiného pojmu — družka!).

U výkladu o královské moci patrně unikl pozornosti vliv neomezené královské despotie na královu činnost pravotvornou (srv. str. 100). Některé další okolnosti by byly zasluhovaly bližšího vysvětlení, kupř. „rozšířenost vkladů“ při všeobecné nejistotě osob a majetku, či ochrana svěřeného majetku „přísnými předpisy“ (jakými?), nebo „různost procesu při civilním a trestním přelíčení“, „velmi detailní výběr svědků“ (kdo mohl být svědkem?), možnost „nařízení obnovy procesu“ apod.

Jak naznačeno, je toto pojednání spíš informativním globálním přehledem, ovšem takto posuzováno může dostatečně splnit svůj účel.

5. Jaroslav O l i v e r i u s, *Izrael*

Jde sice o práci neprávnicka, ale systematické učlenění látky a její zpracování možno dobře posuzovat i měřítky právníckými. Vedle Turečkovy stati o římském právu je tato kapitola nejlépe doplněna bezprostředními odkazy na historické prameny. Zvlášť je třeba ocenit věcné podání látky, až na malé výjimky oproštěné od subjektivních poznámek a komentářů. Tak jsou i ty-

picky humánní právní ustanovení pouze registrována (např. důsledky svedení nezasnoubené dívky; postavení otroků i otrokyň, značně příznivější než u jiných starověkých národů; akce u příležitosti tzv. milostivého léta apod.).

Pochybnostem se nelze ubránit při výkladech o kupní smlouvě (str. 127). Autor míní, že směna a obchod byly u starověkých Židů „málo rozvinuty“. S tím je však sám v rozporu (srv. jeho vývody v odstavci „právo vlastnické“). Také mínění o „hlubokých sociálních protikladech“ v izraelské společnosti je příliš pesimistické. Chudí na jedné straně a bohatí na straně druhé, to je typický znak všech vykořisťovatelských ekonomických soustav. Existence sociálních rozporů si byli Židé zřejmě vědomi a ze všech starověkých národů nejvíc se snažili tyto nerovnosti aspoň v nejtěžších případech i svými nábožensko-právními předpisy zmírňovat (viz i Oliverius, str. 133, 134). Že mnohdy osobní sobectví zvítězilo nad ustanoveními sakrálních norem, nebylo výlučné v izraelské národní společnosti.

6. Timoteus Pokora, Čína

Poměrně málo místa (16 stran) bylo vyhrazeno této zajímavé partii z oblasti Dálného východu, vyznačujícího se svéráznou koncepcí práva a jeho výrazným třídním charakterem.

Obyčejové právo (ne „zvykové“ — tak autor; l. c. str. 142, 146) mělo v Číně odedávna velmi širokou oblast působnosti. Jak autor výslovně upozorňuje, brání nedostatek přístupného materiálu zevrubnějšímu zpracování všech oblastí starého čínského práva. Uvádí proto aspoň jeho hlavní rysy, jimiž se odlišuje od jiných právních systémů (str. 147 a d.). I pro neodborníka je ale i tato stručná studie aspoň informativní pomůckou k pochopení podstaty čínského feudálního řádu, trvajícího vlastně až do nedávné minulosti. Tato skutečnost vedla zřejmě i k tomu, že také v tomto pojednání jsou značně setřeny hranice dané obecně přijatou periodizací dějin lidské společnosti.

II. ANTICKÉ STÁTY

1. Jiří Cvetler, *Starověké Řecko*

Tato partie je po oddílu o římském právu nejobsáhlejší (čítá 62 stran) a osoba autora byla předem zárukou zdařilého zpracování. Nepochybně i zde krácený původní rozsah způsobil, že některé fakty a vývody jsou naznačeny jen heslovitě, což může ne dost zasvěcenému čtenáři působit určité potíže (např. prostá citace „Gortýnský zákoník“, str. 163, 183; eforové, str. 165; soudy a soudní řízení ve Spartě, str. 166; areopag, str. 168, 170, jasněji již 178; „relativní vlastnictví“, 182; tzv. mimosmluvní závaky, str. 186; trestné činy proti majetku, proti tělesné integritě a cti, str. 190; soudní řízení, str. 191 apod.).

Věcně je pojednání rozděleno na periodizaci řeckých dějin, prameny práva, jednotlivá vývojová období (mykénské, homérské, rané Řecko; Sparta, Atény; klasická doba: Atény a antické právo; helénistický stát).

Největší pozornost je pochopitelně soustředěna na klasické období. Autor zde pojednává dost podrobně o společenském a státním zřízení, právu občanském, trestním a procesním.

Doplňkem k této statí by bylo třeba uvést aspoň tyto hlavní skutečnosti:

Staré Řecko bylo převážně chudou zemí, s půdou málo úrodnou, takže zemědělství vyžadovalo značného úsilí. To na jedné straně, na druhé straně nevalný zájem Řeků o hrubou manuální práci a neustále rostoucí touha po blahobytném životě vedly k třem hlavním ekonomicko-společenským jevům: otroctví, čilé zámořské kolonizaci a tím i rozvoji zámořského obchodu, a k lou-

pežným válkám (srv. k tomu výše str. 48). Autorovo mínění, že v homérském Řecku otroci nebyli výrobní silou, nýbrž spíše „pomocí v domácnosti“ (str. 158), není sdostatek jasné. Výrobními silami každé společnosti jsou jak výrobní prostředky, s jejichž pomocí se materiální statky vyrábějí, tak i lidé, kteří tyto prostředky uvádějí do pohybu a vyrábějí ony materiální statky.⁵

Řekové nikdy nedokázali vytvořit jednotný národní stát, takže jejich země byla až do makedonské hegemonie rozdrobena na řadu menších či větších městských států a státek, s nepřesnými hranicemi, navzájem žárlivých a v důsledku toho také neustále tonoucích v konfliktech, přechasto řešených násilím. I ve starém Řecku byly různé „stupně“ osobní svobody a nesvobody. Tak již v homérském Řecku vystupuje vedle otroků námezdní čeleď — chetelové.

K dalším výkladům je účelné doplnit vlastní podstatu reform Peisistratových (str. 171): zlepšení situace rolníků, velkorysá zahraniční politika, intenzivní domácí výstavba (= zaměstnání městské chudiny). V této politice pokračovali i synové Peisistratovi.

Závěrečné vyličení dějin řeckých států (str. 173, 181) bylo zřejmě také velmi zkráceno, čímž čtenáři uniká zejména podstata ústavní změny z r. 411 př. n. l., ústava Thérámenova, další ústavní převrat z r. 404 apod.

Řízení o schvalování nových zákonů (str. 178) nekončilo v klasické době vždy před nomothety. Každý občan mohl vystoupit proti usnesení lidového shromáždění i proti usnesení nomothetů, a pod přísahou dát podnět k obžalobě pro nezákonnost na toho, kdo návrh na vydání nového zákona podal. O věci rozhodoval soud za předsednictví 6 nižších archontů (thesmothetů).

U věcných práv (str. 182, 183) by bylo vhodné pro nezasvěcené čtenáře blíže objasnit právní koncepci starořeckého soukromého vlastnictví, setrvačnost pozůstatků kolektivního občinového vlastnictví, právní ochranu vlastnického práva (*díké ústias* — žaloba vlastnická, *díké exúlés* — žaloba opírající se o právní poměr rozsudkem již upravený; k tomu spornost charakteru této druhé žaloby ve stávající literatuře!).

U smluv (str. 184 a d.) by bylo lze doplnit výklad konkrétním osvětlením zápůjčky (*chrésis*), dále omezené způsobilosti žen k uzavření půjček, jakož i ekonomického významu různých spolků a sdružení (např. obchodních společností bankéřských, loďařských, pohřebních apod.), smluv jednatelských a zprostředkovatelských.

V odstavci o mimosmluvních závazcích (str. 188) by bylo možno ještě uvést odpovědnost osob, ručících za jiné osoby nebo věci, podléhající jejich moci (otec za děti, pán za otroka nebo zvíře jemu patřící).

Do kapitoly o manželském právu patří např. zmínka o formách uzavření manželství, o podrobnostech rozvodových apod. Rozvod byl v Aténách věcí snadnou (str. 187), ale jen pro muže. Právní i společenské postavení ženy jí možnost rozvodu znesnadňovaly. Existovala též možnost provdání vlastní ženy za jiného. Bylo by vůbec velmi vhodné osvětlit tehdejší společenskou funkci a účel manželství, adopce, testamentu apod.

Bylo by snad možno k některým partiím uvést případné další doplňky (zejména právo ptolemajského Egypta by bylo zajímavou osobitou kapitolou). Celková hodnota tohoto prvního českého komplexního zpracování starořeckých

⁵ Srv. *Politická ekonomie*, cit., str. 10a d., 19 a d.; viz též výše pozn. 4.

dějiny práva by těmito připomínkami ovšem nebyla nijak podstatně dotčena. Lze pouze litovat, že nebylo možno uveřejnit pojednání o této partii starověkých dějin práva a státu v rozsahu, jakého si vpravdě zaslouží.

Vojtěch Poláček

2. Jaromír K i n c l, *Dějiny římského státního zřízení a pramenů práva*

Dějiny římského státního zřízení a pramenů práva zpracoval Jaromír K i n c l v jednotném příspěvku, který je rozdělen do tří kapitol: Období království (str. 196—202), Státní zřízení republikánské (str. 202—221) a Státní zřízení císařské (str. 221—241).

Tento spis má dvě základní přednosti, které by sice v naší době a ve vysokoškolských učebnicích měly být samozřejmostí, ale které jimi stále ještě nejsou. Je to především dílo marxistické svou koncepcí i svým zpracováním, rozumí se ovšem do hloubky úměrné splnění daného úkolu, přičemž nelze přehlížet velmi omezený rozsah, který měl autor k dispozici. Právě z tohoto nejdůležitějšího hlediska — marxistického výkladu — je tento spis výrazným pokrokem oproti Sommrovým Pramenům. Za nejzdařilejší místa považují společenské zasazení právníkové problematiky v úvodních částech každé kapitoly a pak i některé další oddíly jako třeba o vzniku státu v Římě (str. 198 a n.), o lidových shromážděních, zvláště o jejich jednání (str. 205 a n.) aj.

A za druhé, toto pojednání je opravdovou učebnicí, podává látku jasně a velmi přehledně, se stálým zřetelem k tomu, aby si ji studenti mohli co nejlépe osvojit a aby si utvořili správný obraz o daném předmětu. V tom směru je na celém spisu zřetelně patrný vliv autorových úspěšných zkušeností pedagogických.

Některá místa by však bylo možno doplnit, prohloubit nebo zpřesnit a v tom směru bych chtěl vyslovit několik připomínek.

Autor správně klade důraz na tzv. *reformy Servia Tullia* a charakterizuje je jako vznik státu v Římě. Domnívám se však, že tento důraz je třeba ještě zesílit, protože vznik státu je rozhodujícím mezníkem v dějinách každé (a tedy i římské) společnosti, který ji rozděluje na nejvyšší úrovni, totiž pod zorným úhlem sociálně ekonomických formací, tedy na dobu prvobytně společné společnosti a na dobu společnosti třídní, počínající otrokářským řádem. Tím ovšem celé období zvané království ztrácí do značné míry svou oprávněnost, bude asi třeba tuto otázku nově postavit a řešit. Vůbec pokud jde o periodizaci, autor není zcela důsledný, např. uvnitř kapitoly Období království zařazuje oddíl Boj patriciů s plebeji na počátku republiky, kde se pak objevují i zákony ze 4. a 3. stol. př. n. l. (str. 200 a n.).

Při líčení základních rysů nejstarší společenské organizace v Římě se autor vyhýbá výrazu *vojenská demokracie*. Je to však pojem mimořádně důležitý, zvláště v dějinách starověkého Říma, kde skutečně nejvyšším, rozhodujícím orgánem společenské moci bylo shromáždění ozbrojených občanů.

Jedním z velmi obtížných bodů je otázka *plebejů*, za něž autor považuje původně jen obyvatelstvo přistěhovalé, ať už kolonisty nebo příslušníky podrobených kmenů (str. 198). Jestliže však patriciové — jak je ostatně nesporné — byli římskou aristokracií, kdo tedy byl domácí lid, na jehož úkor se tato šlechta vyšínula? Proto se domnívám, že jádrem plebejů bylo právě domácí obyvatelstvo, zchudlí Římané (nebo „Předřímané“), kteří byli nutným produktem diferenciací svobodných na majetné a nemajetné.

Zpřesnění zasluhuje autorův výklad o vzniku plebejských tribunů (str. 201),

protože je představuje jako „zvláštní úředníky“. Jenomže tribunové v počátcích svého vývoje byli pravým opakem a dokonce protiváhou magistrátů, neměli žádnou pozitivní správní kompetenci.

Současné zpracování ústavního práva s prameny práva je jistě nejlepším z možných řešení a nepochybně odpovídá marxistickému hledisku. Ovšem na počátku výkladu o pramenech práva bylo vhodné zabývat se přímo touto problematikou (která v literatuře není nesporná) a vyjasnit pojmy, tj. pojetí pramenů práva v třídním a v odborném smyslu.

Význam právní vědy za republiky (str. 220) bylo třeba ještě více podtrhnout; výklad o *agere, cavere a respondere* patří však nejprve k pontifikální jurisprudence, tedy do oddílu Interpretatio (str. 217). Poslední výsledky romanistického bádání ukazují, že po tvůrčí stránce byla vrcholem římské jurisprudence právě věda republikánská, kdežto věda klasická projevovala svou tvůrčí sílu již jen v podrobných otázkách. Mezi klasickými právníky neměl chybět ani Iulius Celsus ml.

Autorovo tvrzení, že Galovy Instituce, Paulovy Sentence a Ulpianovy Řehole se dochovaly přímo, v originální podobě (str. 231, 232), není správné. Ve skutečnosti se nám zachovala jen poklasická zpracování těchto děl ze 4., 5. a snad i 6. stol.

Všechny tyto poznámky ovšem nikterak nesnižují základní kladné hodnocení tohoto spisu, protože jde o věci, které z největší části lze doplnit a upravit poměrně malými zásahy. Ostatně další učitelská praxe ukáže, která místa a jaké úpravy budou vyžadovat.

Vcelku tedy třeba uvítat Kinclov spis jako významný přínos české marxistické romanistiky.⁶

Milan Bartošek

III. SROVNÁVACÍ KAPITOLY ZE SVĚTOVÝCH DĚJIN STÁTU A PRÁVA VE STAROVĚKU

Třetí závěrečná část knihy je věnována „srovnávacím kapitolám ze světových dějin státu a práva ve starověku“. Obsahuje studii Stan. Balíka o koloniálních soustavách ve starověku (východní despotie, kolonie řecké a římské — str. 491 a d.). Josef Tureček předkládá stať o dějinách poměru státu a církve ve starověku (str. 499 a d.).

Zdá se, že nadpis této části *Srovnávací kapitoly* se s obsahem zcela nekryje. Balíkova studie klade prostě jednotlivé koloniální „soustavy“ vedle sebe, ač by při bližším porovnání vynikla podstatná rozdílnost mezi koncepcí „asyrské koloniální říše“, koloniální soustavou řeckou a římskou, ale nakonec tu jde celkem o problémy okrajové, převážně ekonomicko-politické a méně právní. Prof. Tureček arci porovnává různé fakty z oblasti náboženských dějin a filozofií, ale otevřenou zásadní otázkou tu zůstává existence *církví* v tomto slova

⁶ Pozn. redakce: Poněvadž část učebnice *Světových dějin státu a práva ve starověku*, věnovaná soukromému, trestnímu a procesnímu právu římskému, jež je dílem prof. dr. J. Turečka, která představuje dosud nejrozsáhlejší pokus o novou marxistickou koncepci výkladu těchto vědních oborů, bude na jaře 1964 podrobena na katedře dějin státu a práva PFKU diskusi, přinesou Právněhistorické studie, aby nepředbíhaly výsledkům této diskuse, místo recenze podrobnou zprávu o jejím průběhu v 11. ročníku.

smyslu ve starověku vůbec (?!). Konkrétní podobu v tomto smyslu dostávají teprve křesťanská náboženská sdružení doby římského císařství, rodící se a organizující se vedle pohanského státu a *proti* němu. Z dřívější doby má obdobný charakter, byť i státoprávně bez podstatnějšího významu, židovství zejména od dob římské okupace.

Samostatné exponované začlenění shora zmíněných statí do *světových dějin práva* a státu bude zřejmě věcí názoru i diskuse. Z uvedené závěrečné studie Turečkovy však vyvstává velmi reálná připomínka: otázka srovnávacích právních dějin vůbec. Zatím zůstala jen napověděna. Její realizací by však byl uskutečněn významný krok vpřed. Dějiny práva a státu ve starověku k takovému zpracování přímo vybízejí. Uvedené dílo je také z tohoto hlediska záslužným podnětem.

Knihu zakončuje J. Tureček slovním doprovodem k vyobrazením a mapám (str. 517 a d.) a bibliografií (str. 588 a d.). Josef Blahož uvádí v *Chronologickém přehledu* (str. 539 a d.) hlavní historické události ze světových dějin práva a státu, a to od nejstarších dob do doby nejnovější.

Příspěvek Blahožův má dva aspekty: Pokud jde o pojednání, obsažená v tomto díle, neobsahuje uvedený „Chronologický přehled“ nic víc, než co je uvedeno v těchto statích (chybějí tu tedy i některé závažnější fakty, neuvedené autory příslušných článků; např. král Haremheb a jeho soudní reformy ve starém Egyptě, různé mírové smlouvy ve staré Mezopotámii apod.). Naproti tomu však přináší řadu údajů z oblastí jiných, tj. o Médech, Peršanech, Seleukovcích, ba i o amerických Mayích (!).

O významu těchto doplňků může být diskutováno. Naznačují však, že vyličením dějin práva a státu jen několika, byť i nejvýznačnějších oblastí obraz úplný není (srv. sám titul knihy: *Světové dějiny*!). Autorský kolektiv uvádí, že *zásadně* nechal stranou např. Médy a Peršany (str. 19). Ale to, že tyto národy „celkem převzaly babylónskou kulturu“, jistě neodradí od otázky, jakým právním životem žily tyto národy eventuálně dřív, než k této „recepti“ došlo, a dále, jaký skutečný vliv na původní jejich právní řád tato recepce měla. Zcela opomenuti zůstali např. Elamité, ač jejich právní řád nebyl ani babylónský, ani sumerský, a skýtá mnoho zajímavých prvků a poznatků. V rámci *světových dějin státu a práva* ve starověku by jistě zasloužili zmínky kupř. i Punové, Gallové atd.⁷

Diskutabilní otázkou může být rovněž vlastní periodizace. Jde přece o dějiny práva a státu ve *starověku*. Bylo by tedy jistě vhodné říci v každé statí, kde pro ni tento starověk končí (to platí obdobně i o zmíněném „Chronologickém přehledu“). Heslovité, jen dějepisné pokračování závěru některých statí přes středověk do současnosti rovněž působí spíše rušivě než povzbudivě.

Příspěvek Blahožův (chronologický přehled) je záslužný zejména tím, že aspoň v hrubých rysech doplňuje mezery, očividně citelné opomenutím bližších pojednání o jiných nikoli nevýznamných faktorech a národech. Otázkou může být účelnost čistě mechanického postupného časového řazení (kombinace věcného a časového hlediska zároveň by asi byla účelnější).

⁷ V této souvislosti je důvodné citovat významného badatele v oboru starověkých dějin U. Wilckena, *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte*, Berlin 1958, který prokazuje (str. 10), že jakékoli komplexní pojednání o starověkých dějinách musí zahrnovat celý středomořský prostor.

Vcelku je třeba zvlášť litovat, že kromě částí o právu římském a izraelském, a částečně i o Mezopotámii, není v pojednáních v dostatečné míře bezprostředních odkazů na příslušné právní prameny. Autorský kolektiv se sice místy odvolává na „Výbor z textů“. Jde však jen o tištěné učební texty („skripta“), dávno již rozebrané, takže v současné době zůstává většina čtenářů tohoto díla bez nezbytného pramenného doplňku. Mimoto uvedený Výbor z textů obsahuje jen část pramenů. Hodnota díla by byla citací důležitějších pramenných dokladů nesporně stoupla.

Dalším zvlášť citelným nepříznivým momentem je nejednotnost ve zpracování jednotlivých statí. Nehledíc ani k různosti rozsahu, je každé pojednání zcela samostatným celkem, zpracovaným podle subjektivního přístupu jednotlivých autorů k dané tematice, což znemožňuje vyjádřit jednoznačně souhrnnou charakteristiku díla, a je nutno odkázat na závěry, uvedené u každé dílčí statí. Nejednotnost ve zpracování se projevila i v části bibliografické, kde některé části jsou podány s vyčerpávající důkladností (tak zejména VII. Řecko, str. 593 a d.), jiné jen letmo (kupř. II. Mezopotámie, str. 590). U některých partií byla nezaslouženě opomenuta četná i novější pozoruhodná díla (tak např. významná česká práce J. Šusta a kolektiv, *Dějiny lidstva I*, II., Praha 1940 — cituje ji jen Cvetler, str. 597; dále např. K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1961; R. Garaudy, *Die Freiheit als philosophische und historische Kategorie*, Berlin 1959, zejm. ve vztahu k Indii, str. 32 a d., k Číně, str. 34 a d.).

Bibliografii o starém Egyptě by bylo vhodné doplnit alespoň těmito významnějšími pracemi: I. M. Lur'je, *K istorii drevnejegipetskogo zakonodatelstva vremeni novogo carstva*, 1946, a *Očerki drevnejegipetskogo prava 16—10 vekov do n. e.*, Leningrad 1960; H. J. Beel, *Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest*, Oxford 1948; A. Scharff, A. Moortgat, *Aegypten und Vorderasien im Altertum*, München 1950; A. Bakir, *Slavery in the Pharaonic Egypt*, Le Caire 1952; F. K. Kienitz, *Die politische Geschichte Aegyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert vor der Zeitwende*, Berlin 1953; W. Helck, *Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten*, Berlin 1956, dále *Zur Verwaltung des Mittleren und Neuen Reiches*, Leiden 1958, a *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*, I., II., Mainz 1960; G. Roeder, *Kulte und Naturverehrung im Alten Aegypten*, Zürich 1960; (pro právní dějiny je zvlášť zajímavý oddíl B); A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961; J. Pirenne, *Histoire de la civilisation de l'Égypte ancienne*, Neuchâtel 1961; H. J. Wolff, *Das Justizwesen der Ptolemäer*, München 1962; E. Seidl, *Ptolemäische Rechtsgeschichte*, 2. vyd., Glückstadt-Hamburg-New York 1962. — Obojí posléze cit. práce spadají též do bibliografie o Řecku, l. c. str. 597).

Rovněž věcný rejstřík (str. 614 a d.) by sice mohl být současně i jazykovým slovníkem, ale bez konkrétních a úplných místních citací a odkazů se těžko obejde.

I přes určité připomínky, jež z hlediska a v zájmu objektivitě nelze pominout, a k nimž nepochybně bude přihlédnuto v případných dalších vydáních tohoto díla, je třeba stejně objektivně konstatovat, že touto prací byla v oblasti u nás dosud neprávem velmi opomíjené značně vyplněna citelná mezera. Za to patří autorům i nakladatelství uznání a dík.

Vojtěch Poláček